

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», м. Дніпропетровськ

Досліджується можливість переходу економіки України на модель сталого розвитку, яка на сьогодні є загально визнаною для забезпечення майбутнього всього людства. Визначена важливість погодження економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку як умови управління ним, а також формування нового суспільства з відповідним мисленням і необхідною інституційною структурою. Обґрунтована відсутність необхідних передумов впровадження концепції сталого розвитку в Україні, які визначаються рівнем соціально-економічного розвитку і суспільним сприйняттям такої концепції. Намічені напрямки забезпечення формування економіки сталого розвитку в Україні на перспективу. Визначена роль держави у формуванні необхідних передумов і відповідної суспільної атмосфери для сталого розвитку. Наголошено на важливості забезпечення державою розширеної інтеграції освіти для сталого розвитку не тільки у національну освітню систему, а й у систему підвищення кваліфікації і перепідготовки державних службовців. У процесі просування до сталого розвитку актуальним для України залишається економічне зростання та підвищення життєвого рівня населення.

Ключові слова: економічний розвиток, економічне зростання, сталий розвиток, індекс усталеності суспільства, складові сталого розвитку.

Постановка проблеми

Починаючи з оприлюднення рішення конференції ООН з охорони навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), яка визнала концепцію сталого розвитку доміантною ідеологією функціонування людства у ХХІ ст. [1] зацікавленість проблемами сталого розвитку не зменшується. Мова йде не лише про розробку і впровадження відповідних моделей в національних економіках, а й про теоретичну площину сталого розвитку. Варто звернути увагу, що у саме поняття „сталий розвиток” містить суперечність, оскільки „усталеність” і „розвиток” не можуть бути досягнуті одночасно: розвиток завжди порушує усталеність. Мабуть тому в економічній літературі, сталий розвиток часто ототожнюють з рівноважністю економіки чи її оптимальністю в умовах циклічності, або ж досліджують економічний розвиток як умову існування цивілізації. Проте загально визнаним є визначення сталого розвитку як такого, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [2]. Однією з найважливіших передумов переходу до сталого розвитку є глобалізація, яка характеризується

поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах практично на всю земну кулю.

В економічній літературі досить повно обґрунтовані зовнішні та внутрішні чинники переходу України до сталого розвитку, переконливо виписані його етапи і першочергові завдання, вирішення яких буде гарантувати досягнення поставленої мети [3].

Розробці теоретичних положень з впровадження сталого розвитку присвячені дослідження видатних світових і вітчизняних вчених, таких як: Л. Браун, Г. Дейлі, Р. Гейнберг, А. Лейзерович, А. Урсул, О. Бадрак, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, В. Загорський, М. Згуровський, Л. Мельник, Ю. Орловська, М. Хвесик, В. Шевчук та інших.

Невирішені частини проблеми

Концепція сталого розвитку включає три взаємопов'язані складові: економічну, соціальну та екологічну. Економічний зміст сталого розвитку проявляється у тому, що залишається актуальною проблема задоволення зростаючих потреб людства при обмежених можливостях екосистеми. Дана дилема ускладнюється станом сучасних технологій та організацією суспільства,

зорієнтованого наукою і практикою на споживацьке відношення до природи. Соціальна складова сталого розвитку полягає у прийнятті справедливого рішення щодо розподілу економічних благ і не лише у межах одного покоління. Екологічна складова передбачає досягнення такої життєздатності екосистем, що впливають на глобальну стабільність всієї біосфери, яка повинна самовідтворюватися, адаптуючись до змін.

Враховуючи, що сталий розвиток – це керований розвиток, основою чого є системний підхід, вважаємо найважливішим завданням погодження вище названих його складових та управління станом стабільності системної цілісності, що визначається рівнем підтримки стабільності кожного із компонентів системи „людина–природа–суспільство”. У цьому зв’язку особливо гострою, на нашу думку, є проблема формування відповідного соціально-економічного середовища, спроможного як до сприйняття ідей сталого розвитку, так і до ґрунтовних змін у повсякденному економічному, соціальному, політичному та інших сферах життя у всіх країнах без винятку. Тобто, повинно сформуватися нове суспільство з відповідним мисленням і нормами поведінки, з необхідною інституційною структурою, що є вкрай складним завданням для багатьох країн в умовах сучасної глобалізації, особливо для тих, які знаходяться у „доганяю чому” стані, адже для них шлях сталого розвитку тільки починається [4]. Чи не найважливіша роль у даному випадку відводиться державі. Проте необхідно погодитися з науковцями, що сучасна політика сталого розвитку – це тільки позиціонування намірів [5].

Метою дослідження є визначення головних проблем і обґрунтування перспектив забезпечення переходу національної економіки України до сталого розвитку в умовах глобалізації, з’ясування ролі держави у цьому процесі.

Основні результати дослідження

Безсумнівно, головна роль держави у контексті сталого розвитку полягає в обґрунтуванні відповідної стратегії розвитку національної економіки. Політика сталого розвитку в Україні на сьогодні ґрунтується на організаційно-правових засадах, як то офіційне приєднання до „Порядку денного на ХХІ століття”, прийнятого ООН, підписання Україною міжнародних договорів, які зобов’язують її перейти на шлях сталого розвитку, реалізація „Програми сприяння сталого розвитку в Україні”, яка розпочалася з 1994 року за ініціативи Програми розвитку ООН та Агенції США з міжнародного розвитку, доволі значної низки нормативно-правових актів України [6]. Нажаль більшість з нормативних рішень не реалізовані у просуванні України на шляху сталого розвитку. Проблема полягає у незадовільній

розробці організаційно-методологічних питань ролі держави в умовах трансформаційних перетворень. На функціональній ролі держави позначилося і посилення суперечності економічного лібералізму, який проявився у підриві ефективності монополізмом як у національних, так і у світовій економіці [7].

Однією з головних тенденцій сучасного розвитку людської цивілізації є поглиблення глобалізації, яка проявляється за визначенням Підсумкового комюніке Кельнського саміту країн великої сімки (1999 р.) як „складний процес прискорених і збільшених у масштабах потоків ідей, капіталів, техніки, товарів і послуг у всьому світі, який спричинив кардинальні зміни у всіх суспільствах.”[8] Неоліберальна модель глобалізації, яка ґрунтувалася на ортодоксальному ринковому фундаменталізмі, є монополярною і формує відповідні загрози перш за все для країн, що розвиваються. Погоджуючись з думкою, що сталий розвиток не досяжний для окремо взятої країни поза системи світового співтовариства, а можливий для всіх країн разом і одночасно [9], звертаємо увагу на необхідність переходу до синергічної моделі глобалізації, яка пов’язана перш за все з формуванням багатоплярного світу, перетворенням глобалізації зі стихійного в інституційно оформлений, свідомо спрямований процес з екологізацією та соціалізацією економічного розвитку. У даному контексті виникає проблема невідповідності багатьох національних економік принципам сталого розвитку, відсутності у них стартових умов, до яких відносять стан екосистеми та рівень соціально-економічного розвитку. У більшості випадків для країн, що розвиваються, актуальним на сьогодні є забезпечення економічного росту з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку.

Характеризуючи економіку України, варто звернути увагу на індекс усталеності суспільства, який вимірює досягнення країн світу і окремих регіонів з точки зору сталого суспільного розвитку за шкалою від 0 (найнижчий рівень усталеності) до 10 (найвищий рівень усталеності) і розраховується за методикою Фонду усталеності суспільства (Sustainable Society Foundation) на базі 24 показників у трьох складових: економічної, соціальної і екологічної. У даному випадку йдеться про можливості описування так званими „5 R” принципами замкнутого циклу:

- 1) обмеження енерго- і матеріалоемності (Reduction);
- 2) заміщення невідтворювальних ресурсів відтворювальними (Replacement);
- 3) відновлення необхідних компонентів із перероблених відходів (Recovery);
- 4) рециркуляція відходів (Recycling);

5) багаторазове використання продукції (Reuse).

За даним показником у 2010 р. Україна займала 48 місце серед 151 країни світу, випереджаючи США (50), Росію (56), Казахстан (61), але залишилася позаду Литви (6), Естонії (11), Білорусії (13), Польщі (26), Молдови (31), Вірменії (39) [10].

Економічна і екологічна складові сталого розвитку України безпосередньо пов'язані зі структурною перебудовою національної економіки шляхом переходу на модель інноваційної соціально-орієнтованої ринкової економіки, що неможливо без зниження енерго- та матеріалоемності виробництва. На сьогодні помітні позитивні тенденції у цьому напрямку: енергоемність ВВП України з 2000 р. по 2012 р. скоротилася майже на 6%. Але при цьому економіка України залишалася у 2,5 рази більш енергоемною, ніж європейська. [11] За даними Міжнародного Енергетичного Агентства в 2010 р. наш показник складав 0,55 т у. п на 1000 доларів ВВП, при тому, що в Німеччині – 0,18, а в Польщі – 0,2, США – 0,21, у світі в цілому – 0,21 [12]. За підрахунками експертів рейтингу енергоемності областей України, лише трохи більше 60% енергії в житловому секторі витрачається ефективно [13]. Вчені звертають увагу і загрозливий стан основних засобів виробництва, ступінь зношеності яких невпинно зростає: із 43,7% у 2000 р. до 60% у 2009 р., та на високу частку проміжного споживання у структурі національного випуску (57%) [14].

Причинами такого стану економіки України безперечно є застаріла технологічна база, яка не дозволяє ефективно використовувати не відтворювальні ресурси, багатьма з яких Україна щедро наділена природою, та заміщувати їх відтворювальними ресурсами. Яскравим прикладом є ресурсовитратна енергетична галузь, яка, на відміну від розвинених європейських країн, надто мало використовує можливості біоенергетики, сонячної енергії та енергії вітру.

Обмеженість ресурсів і використання застарілих технологій спричиняють поглиблення проблеми неефективного виробництва і забруднення навколишнього середовища отже підвищують значення вторинної переробки відходів. При цьому відходи і вироби, що закінчили свій життєвий цикл, іноді є більш дешевим джерелом багатьох речовин і матеріалів у порівнянні з природними джерелами. Наприклад, близько третини вторинного поліетилентерефталату (ПЕТ), який завдяки його характеристикам є ідеальним для використання у різних сферах: виготовлення упаковки (пляшок, корексів та ін.), плівок, волокон, елементів конструкцій, використовується для виготовлення волокон для

килимів, синтетичних ниток, одягу і геотекстилю. Інші напрями застосування вторинного ПЕТ включають виробництво листа і плівки, бандажної стрічки і, безпосередньо, знову пляшок. Фахівці вважають, що геотекстильне полотно, можливо, з часом, стане виготовлятися повністю з вторинного ПЕТ, за умови забезпечення стабільної якості і гарантованих обсягів поставок [15]. Дуже гострою для України є проблема утилізації й рециркуляції електронного та електричного обладнання.

Відсутність необхідних стартових умов для сталого розвитку в Україні засвідчують й низькі темпи приросту ВВП, який протягом трьох останніх років (у постійних цінах 2007 року) залишався незмінним, а рівень безробіття протягом останніх восьми років не знижувався до природного рівня і навіть найнижчі його показники склали 6,9% (за методологією МОН) у 2007–2008 рр., а найвищими вони були у 2010 р. – 9,6% [16]. Суттєвими ризиками для економіки України та її економічної безпеки на сьогодні є значна енергетична ресурсна залежність від імпортних поставок енергоносіїв, вичерпання безпечного терміну експлуатації об'єктів інфраструктури, житлово-комунального господарства, промисловості, деградація земельних ресурсів та агропромисловості. До цього важливо додати постійне зниження рівня наукових досліджень, які сьогодні в Україні здебільшого надані наукою в освітній сфері.

Всі означені та інші проблеми, зокрема геополітичні та соціальні, ставлять під сумнів готовність України реалізувати напрацьовані концепції сталого розвитку. Враховуючи, що впровадження принципів сталого розвитку у сучасному взаємозалежному світі з наявними глобальними загрозами для існування всього людства є безальтернативним, важливо визначити найголовніші аспекти розв'язання даної проблеми для України. Вирішальну роль у даному випадку має зіграти держава.

Роль держави в досягненні сталого розвитку економіки визначається її характеристиками і логікою їх змін. Держава має виступати традиційним гарантом дотримання „правил гри” як в економіці, так і в суспільстві в цілому, а також виразником суспільних цілей і інтересів. При цьому важливим є не просте формування нормативної бази для сталого розвитку, а забезпечення ефективного механізму її реалізації. У даному контексті вирішальним буде сприйняття суспільством самої ідеї сталого розвитку і розуміння невідворотності впровадження національної концепції сталого розвитку. І тут єдино правильним може бути розв'язання відповідних нагальних проблем шляхом розвитку суспільних і духовних сил через громадянське суспільство.

Традиційні функції держави мають трансформуватися у сучасні, результатом чого повинен стати розвиток різноманітних суспільних елементів і їх гармонічне узгодження державою [17]. Проблема полягає у тому, що в Україні концепція сталого розвитку обговорюється здебільшого у наукових та урядових колах, а більшість пересічного населення не знають про неї. Отже, з огляду на проблему сталого розвитку, важлива не тільки зміна пріоритетів при обґрунтуванні економічної, соціальної, енергетичної, аграрної та ін. політики, а й формування відповідної суспільної атмосфери, на що повинно спрямовуватися виховання й освіта всіх рівнів. Останнє необхідно ще й тому, що знання й механізм оволодіння ними, з одного боку, є основою формування особистості, її потреб та інтересів, а з іншого – забезпечують можливість задовольняти зростаючі потреби і людини, і суспільства в цілому. Держава має сприяти нагромадженню нових знань як запоруки зміни парадигми мислення, яке має проявитися у трансформації і господарської поведінки, і саморозвитку суспільства.

Формування світогляду населення України на засадах сталого розвитку передбачає зміни у сферах освіти, науки і культури. Мета освіти в інтересах сталого розвитку полягає у вихованні людини з активною громадянською позицією, здатної до критичного мислення і оцінювання реальної дійсності, прогнозування результатів своєї діяльності з точки зору взаємодії з суспільством і природою. У цьому зв'язку першочерговим має бути інтеграція освіти для сталого розвитку у національну освітню систему, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки державних службовців і кадрів для різних галузей економіки відповідно до Стратегії ЄЕК ООН освіти для сталого розвитку. У даному випадку необхідно завершити реформу освіти, оскільки тривалий перехідний стан нівелює кращі здобутки як радянської освіти, так і новітні світові досягнення. Особливо важливим є й залучення спеціалізованих громадських організацій до формального та неформального навчання і освіти з питань сталого розвитку.

Формування суспільної свідомості і громадянського суспільства сьогодні неможливо без активної пропаганди загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії з урахуванням принципів сталого розвитку збереження історичної та культурної спадщини українського народу, його природної духовності. Проте, формування нового мислення не можливо в умовах зубожіння й деградації соціальної сфери. Для України залишається актуальним економічне зростання з метою підвищення рівня життя.

Висновки

В умовах поглиблення сучасних глобальних проблем світовою спільнотою визнано безальтернативною концепцією сталого розвитку. Україна долучилася до вивчення положень і формування національної концепції сталого розвитку, що проявилось лише у формалізації його ідеї у відповідних законодавчих актах і нормативних документах. Для України залишаються актуальними всі питання, які визнані пріоритетними для просування на шляху сталого розвитку і вирішення соціально-економічних проблем, включаючи структурні перетворення в економіці, відповідні інституціональні зміни, подолання бідності, формування громадянського суспільства на засадах нового мислення. У даному контексті посилюється роль держави, яка виконуючи традиційні функції, має забезпечувати прогрес суспільства на засадах сталого розвитку через формування нової парадигми мислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Программа действий. Повестка дня на XXI и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении* / Под ред. М. Китинга. – Женева, 1993. – 70 с.
2. *Брундтланд Г.Х. Наше общее будущее / Вопросы окружающей среды и развития: Доклад Всемирной конф.* – М.: Прогресс, 1989. – 374 с.
3. *На меті – сталий розвиток* / Вісник НАН України. – 2007. – № 2. – С.16-17.
4. *Шевчук В.Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку.* – К.: Гео-принт, 2006. – 200 с.
5. *Хвесик М., Бистряков І. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України // Економіка України.* – 2012. – № 6. – С.10.
6. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.kmu.gov.ua>>
7. *Циганов С.А., Яшина А.М. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації // Економіка України.* – 2013. – № 4. – С.7.
8. *Економічна теорія: Політекономія: Підручник* / За ред. В.Д. Базилевича. – 4-е вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2005. – 536 с.
9. *Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України // Вісник НАН України.* – 2002. – № 2. – С.31-40.
10. *Рейтинг стран мира по уровню устойчивости – информация об исследовании.* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.ssfindex.com/>>
11. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.ua.racurs.ua/nevs/12444-energoiemni...>>
12. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.dok.znaimo.com.ua/docs/index-15340...>>
13. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.novs.finance.ua/ru/>>
14. *Структурні перетворення в Україні: передумова*

модернізації України / А.П. Павлюк та ін.: за ред. Я.А. Жаліна. – К.: НІСД, 2012. – 10 с.

15. *Переробка відходів ПЕТ* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <<http://www.granula.at.ua/teknologii/>>.

16. *Статистичні макроекономічні показники* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.bank.gov.ua/control/uk/index/>>.

17. *Геєць В.М.* Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки // *Економіка України*. – 2012. – № 10. – С.17.

Надійшла до редакції 3.02.2014

Рецензент: д.е.н., проф. Ткаченко А.М.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Горбач Н.С.

Исследуется возможность перехода экономики Украины на модель устойчивого развития, которая сегодня является общепризнанной для обеспечения будущего всего человечества. Определена важность согласования экономической, социальной и экологической составляющих устойчивого развития как условия управления им, а также формирования нового общества с соответствующим мышлением и с необходимой институциональной структурой. Обосновано отсутствие необходимых предпосылок внедрения концепции устойчивого развития в Украине, которые определяются уровнем социально-экономического развития и общественным восприятием такой концепции. Намечены направления обеспечения формирования экономики устойчивого развития в Украине на перспективу. Определена роль государства в формировании необходимых предпосылок и соответствующей общественной атмосферы для устойчивого развития. Утверждается важность обеспечения государством расширенной интеграции образования для устойчивого развития не только в национальную систему образования, но и в систему повышения квалификации и переподготовки государственных служащих. В процессе продвижения к устойчивому развитию актуальным для Украины остается экономический рост и повышение жизненного уровня населения.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономический рост, устойчивое развитие, индекс устойчивости развития, составляющие устойчивого развития.

THE PROVISION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

Horbach N.S.

The possibility of the transition economy of Ukraine on the model of sustainable development, which today is widely recognized for the future of all mankind is being investigating. The importance of harmonizing the economic, social and environmental pillars of sustainable development as a condition of its management, as well as the formation of a new society with the appropriate mindset and the necessary institutional structure was determined. The lack of the necessary preconditions of introducing the concept of sustainable development in Ukraine, which are determined by the level of socio-economic development and public perception of this concept was estimated. The areas of the economy to ensure the formation of sustainable development in Ukraine in the future was identified. The role of the state in shaping the necessary prerequisites and appropriate social environment for sustainable development was indicated. The importance of the state enhanced integration of education for sustainable development not only in the national education system, but also in training and retraining of civil servants was approved. The process of moving towards sustainable development of topical for Ukraine remains economic growth and rising living standards.

Keywords: economic development, economic growth, sustainable development, sustainability index development, components of sustainable development.